

Владислав Пузовић

Православни богословски факултет, Универзитет у Београду

Устројство Цркве у православном расејању у светлости полемике између Александра Шмемана и представника Руске заграничне Цркве

Айсиракиј: Рад је посвећен анализи еклисиолошких концепција везаних за устројство Цркве у православном расејању, које су изнете у полемици између протопрезвитера Александра Шмемана и представника Руске заграничне Цркве (епископа бриселског и западноевропског Натанаила (Љвова) и протопрезвитера Михаила Пољског), вођеној средином XX века. Поседна пажња се посвећује разматрању кључних спорних места у поменутој полемици: различитом поимању јединства Цркве, различитим моделима устројства Цркве (помесном и етничком), разликама у конкретним јурисдикционим решењима везаним за православно расејање (са посебним освртом на улогу Цариградске патријаршије).

Кључне речи: устројство Цркве, православно расејање, јединство Цркве, помесно начело црквеног устројства, етничко начело црквеног устројства, Александар Шмеман, Руска загранична Црква, Цариградска патријаршија.

Увод

„Да не буду два епископа у једном граду“ (ἵνα μὴ ἐν τῇ πόλει δύο ἐπίσκοποι ᾤσιν).¹ Ове речи, којима се завршава 8. канон I Васељенског сабора, изражавају идеал устројства Цркве Христове. Једно евхаристијско сабрање у једном месту (конкретном географском простору), возглављено једним епископом, јесте канонска норма црквеног устројства. На овај начин избегава се свака врста сегрегације у хришћанској заједници (етничка, расна, полна, социјална...). Сви хришћани једног места позвани су да заједничаре на једном евхаристијском сабрању.

Међутим, током историје Хришћанске Цркве, поменути идеал црквеног устројства се суочавао са мањим или већим изазовима. Један од највећих изазова поменутом идеалу организације Цркве упућен је током XX века. Појава бројних православних хришћана различитих националности, ван територија матичних помесних, и у исто време, најчешће, националних Цркава, узроковала је појаву више „националних“ јурисдикција на истом простору. Проблем разједињености православних хришћана у тзв. „православној дијаспори“ утицао је на отварање расправе унутар Православне Цркве, која се тичала основних постулата православне еклисиологије.

Једна од таквих расправа вођена је крајем 40-их и почетком 50-их година XX века, између протопрезвитера Александра Шмемана и истакнутих представника Руске заграничне Цркве: епископа бриселског и западноевропског Натанаила (Љвова) и протопрезвитера Михаила Пољског.² Полемика, која се тичала канон-

¹ Σύνταγμα II, 133.

² Польский М. *Каноническое положение высшей церковной власти в СССР и за границей*, Джорданвилль, 1948; Шмеман А. *Церковь и церковное устройство* — по поводу книги прот. Польского „Кано-

ског статуса Руске заграничне Цркве, односно руске епископије у западној Европи,³ суштински је представљала судар два потпуно различита еклисиолошка концепта, у оквиру којих су, на дијаметрално супротне начине, разумевани темељни еклисиолошки појмови. У основи неспоразума лежало је различито поимање јединства Цркве, из чега су проистизале остале разлике. Кроз овај, како га је Шмеман назвао, „спор о Цркви“⁴, изложене су две еклисиолошке концепције, које су обележиле православну еклисиолошку мисао у XX веку.

ническое положение высшей церковной власти в СССР и за границей“, *Церковный вестник Западно-Европейского Православного Русского Экзархата*, 15; 17; 19, Париж, 1949 (коришћено издање: Шмеман А. *Собрание статей*, Москва, 2009, 314–336); Натанаил еп. О судьбах Русской Церкви за границей — ответь священнику о. Александру Шмеману, *Православная Русь*, 15–16; 17; 18; 19; 1949, 8–10; 7–8; 7–9; 3–6; Шмеман А. Спор о Церкви, *Церковный вестник (ЗЕПРЭ)*, 2 (23), 1950 (коришћено издање Шмеман А. *Собрание статей*, 337–345); Польский М. *Очерк положения Русского Экзархата Вселенской юрисдикции*, Jordanville, 1952; Шмеман А. Эпилог, *Церковный вестник (ЗЕПРЭ)*, 5 (38), 1952 (коришћено издање Шмеман А. *Собрание статей*, 374–378).

³ Историјски контекст поменуте полемике јесте следећи: корен спора између Руске заграничне Цркве („карловчани“) и руске „Евлогијеве“ западноевропске епископије лежи у 20-им и 30-им годинама XX века. Наиме, то је период у коме је формирана структура Руске заграничне Цркве и у коме је дошло до раскола између поменуте Цркве и „Евлогијеве“ епископије.

Руска загранична Црква настала је као последица грађанског рата у Русији (1918–1922), слома Руске царевине и настанка Совјетске Русије. Неколико милиона православних Руса избегло је из отаџбине, током 20-их година XX века. Њихово пастирско окормавање преузели су избегли руски архијереји, највећим делом чланови бивше Привремене више црквене управе југоистока Русије (црквена структура настала у јужној Русији, током грађанског рата, услед немогућности комуникације са московским црквеним центром), што је послужило као основа формирања Руске заграничне Цркве. Центар поменуте Цркве, између два светска рата, налазио се у Сремским Карловцима, а на њеном челу, током поменутог периода налазили су се митрополити, прво, кијевски и галички Антоније (Храповицки) (1921–1936), а потом кишиневски и хотински Анастасије (Грибановски) (1936–1944, (Србија); 1944–1950 (Беч и Минхен); 1950–1964 (Џорданвил, САД)). Карловачка управа Руске заграничне Цркве била је изразито монархистички и антибољшевички настројена, док се у црквеном погледу чврсто залагала за обједињавање читаве руске емиграције под својом јурисдикцијом, што је подразумевало спровођење етничког концепта устројства Цркве широм васељене, због чега је често била у сукобу, не само са „дрвеном“ Московском патријаршијом (сукоб, првенствено, идеолошког карактера), већ и са другим помесним Црквама, нарочито Цариградском патријаршијом. Са друге стране, руска западноевропска епископија, на челу са митрополитом (раније, архиепископом волинским и житомирским) Евлогијем (Георгијевским) (1921–1946), са центром у Паризу, била је либералније политички настројена, у односу на конзервативни „карловачки“ црквени центар. То је био извор првих спорења између Карловаца и Париза (спор на I Свезаграничном руском црквеном сабору, у Сремским Карловцима, 1921. године, у вези са позивом „карловчана“ за поновно успостављање монархије у Русији и враћање династије Романова). Спорови су кулминирали крајем 20-их и почетком 30-их година XX века, када је дошло до отвореног раскола између Руске заграничне Цркве и митрополита Евлогија. Преломна тачка збила се 1931. године, када се митрополит Евлогије обратио за заштиту цариградском патријарху Фотију II (у том моменту, митрополит Евлогије се налазио у сукобу са оба руска црквена центра: Москвом и Карловцима), што је резултирало оснивањем Руског западноевропског екзархата цариградске јурисдикције. Био је то почетак вишедеценијског међуруског спорења о „издаји Мајке Цркве“, „издаји васељенског јединства Цркве“ и слично.

У време спора између представника Руске заграничне Цркве (епископ Натанаил и протопрезвитер Михаило Пољски) и Руског западноевропског екзархата цариградске јурисдикције (протопрезвитер Александар Шмеман), средином XX века (1948–1952), Руска загранична Црква је додатно „зацементирала“ своје пређашње политичке и еклисиолошке ставове, док је поменути екзархат, после неколико бурних промена јурисдикција (детаљније, видети у фусноти 36 овог рада), коначно себе позиционирао под јурисдикцијом Цариградске патријаршије.

Напомена: наведен је само кратак историјски осврт, везан за, врло комплексну „руску заграничну црквену проблематику“. О поменутој проблематици много је писано, током XX и почетком XXI века. Из разлога уштеде простора, наводимо само неколико референтних радова, насталих у последњој деценији: Агеев Д. А. Экзархат православных русских приходов в западной Европе. Хроника взаимоотношений с Русской Православной Церковью, *Церковно-исторический вестник*, 12–13, Москва, 2005–2006, 5–53; Савва (Тутунов) иером. Церковно-правовые основания существования „Парижской митрополии“ в 1921–1946 годах, *Церковно-исторический вестник*, 12–13, Москва, 2005–2006, 104–113; Кострюков А. А. *Русская Зарубежная Церковь в первой половине 1920-х годов. Организация церковного управления в эмиграции и его отношения с Московской Патриархией при жизни Патриарха Тихона*, Москва, 2007.

⁴ Шмеман А. Спор о Церкви, *Собрание статей*, 337.

Еклисиолошка концепција апологета Руске заграничне Цркве

Еклисиолошки концепт епископа Натанаила (Љвова) и протопрезвитера Михаила Пољског представља разраду еклисиолошких поставки истакнутих представника руске емиграције, који идејно нису припадали „париском богословском кругу“ (Институт Светог Сергија у Паризу), у периоду између два светска рата. Међу њима се посебно истичу Константин Николаевич Николајев⁵ и Сергије Викторович Тројицки.⁶ Значајан део њихових радова представља канонску апологију руских заграничних црквених структура.

Које су основне поставке Николајева и Тројицког у вези са устројством Цркве у емиграцији? Полазна тачка њиховог концепта састоји се у поимању Цркве у националним категоријама. Разматрајући „руско загранично црквено питање“, Николајев истиче да руска емиграција представља „национално тело лишено државе“. Нацију схвата као заједницу „вере, језика, културе и оних животних навика, које су проистекле из одређених историјских услова и одређеног времена“.⁷ Свака национална заједница је нераскидивим везама повезана за „своју националну Цркву“. У том контексту, руска емиграција „представља нарочиту Хришћанску Цркву, која не само да нема, него и не потребује одређену, јасним границама оцртану, територију“.⁸

Посебно је карактеристично Николајевљево тумачење односа између руских заграничних црквених структура и помесних Цркава, на чијим су се територијама те структуре налазиле, у периоду између два светска рата. За руске емигранте, ка-

⁵ Константин Николајевич Николајев (1884–1965), правник (завршио Правни факултет Кијевског универзитета). После комунистичког преврата у Русији, избегао у Пољску, где је читаву деценију био правни консултант Пољске православне Цркве. Протеран из Пољске 1931. године, долази у Краљевину Југославију, где постаје правни консултант руског заграничног Архиепископског синода, у Сремским Карловцима. После II светског рата, емигрира у Немачку, а потом у САД, где издаје промонархистички часопис *За право и правду*. До краја живота остао члан Руске заграничне Цркве. – детаљније: Зернов Н. *Русские писатели эмиграции: биографические сведения и библиография их книг по богословию, религиозной философии, церковной истории и православной культуре (1921–1972)*, Boston, 1973, 96–97; Нивьер А. *Православные священнослужители, богословы и церковные деятели русской эмиграции в западной и центральной Европе (1920–1995) — биографический справочник*, Москва — Париж, 2007, 344.

⁶ Сергије Викторович Тројицки (1878–1972), професор канонског права. Завршио Петроградску духовну академију. Био члан различитих комисија Свјатјејшег Синода Руске Цркве, као и члан Сверуског помесног сабора (1917/1918). После комунистичког преврата у Русији, избегао у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца / Југославију. У периоду између два светска рата био професор канонског права на Правном факултету у Суботици, а у периоду (1937–1941), хонорарни професор Православног богословског факултета у Београду. Као правни консултант Српске Цркве учествовао у изради главних аката поменуте Цркве (Устав СПЦ, Брачна правила СПЦ). После другог светског рата прешао у јурисдикцију Московске патријаршије. Поред бројних радова из различитих области канонског права, написао низ студија о устројству Цркве у православном расејању у којима је чврсто заступао етнички концепт црквеног устројства. Био један од главних противника идеје о јурисдикцији Цариградске патријаршије над православним расејањем. Значајнији радови, у вези са устројством Цркве у православном расејању: О јурисдикцији Константинопольског Патријарха вне границ автокефалних црквей, *Русская мысль*, июнь-август, 1923, 354–362; *Црквена јурисдикција над православном дијаспором*, Ср. Карловци, 1932; К вопросу о правах Константинопольского Патриарха, *Голос Литовской епархии*, 4–5, 1934, 35–39; Папистическая стремления у греков, *Архив за правне и друштвене науке*, зборник бр.93, Београд, 1935, 29–35; О границах распространения права власти Константинопольской патриархии на „диаспору“, *Журнал Московской Патриархии*, 11, 1947, 34–45; Где и в чем главная опасность, *Журнал Московской Патриархии*, 12, 1947, 31–42; По поводу неудачной защиты ложной теории, *Журнал Московской Патриархии*, 12, 1949, 29–40; Будем вместе бороться с опасностью, *Журнал Московской Патриархии*, 2, 1950, 36–50; О смысле 9-ого и 17-ого канонів Халкидонского Собора, *Журнал Московской Патриархии*, 2, 1961, 57–65.

⁷ Николаев К. Правовое положение Православной Церкви народа русского в разсеянии сущаго, *Церковная жизнь*, 5, 1934, 76.

⁸ Исто.

же Николајев, било је неприхватљиво прихватање било које друге помесне црквене јурисдикције, јер „питање није било у вези са испуњавањем црквених тајни и треба, што може бити чињено од стране православног духовног лица било које националности, већ у вези са саборним црквено-националним животом“.⁹ На тој „националној основи“ Николајев темељи тврдњу о потпуној независности руске емигрантске црквене структуре у односу на локалне Цркве. Јурисдикција заграничног Архијерејског синода постоји „независно од воље и сагласности било које помесне Цркве, већ јесте појава унутрашњег црквеног живота Православне Руске Цркве“.¹⁰ Оваква „национална црквена независност“ у условима емиграције, гарантована је, по Николајеву, и канонским Предањем Цркве. Позивајући се на 18. канон антиохијског помесног сабора, истиче да се руски загранични епископи не мешају у дела Цркве где се налазе, али и да „епископи (локални- прим. аут.), где они (руски емигранти- прим. аут.) пребивају, такође не смеју ни мало да се мешају у дела руског народа“. Територија, на којој се простире јурисдикција „емигрантске националне руске Цркве“, одговара територији на којој је распрострањена руска емиграција. То је „област посебног народа“, који је „привремено лишен територије и државне власти“.¹¹

Етнички концепт црквеног устројства у емиграцији разрађује Сергије Викторович Тројицки. Разматрајући канонски положај Руске заграничне Цркве у Краљевини Југославији, он констатује чињеницу да на једној канонској територији постоје две Православне Цркве, које су међусобно разграничене по етничком, а не територијалном критеријуму. Међутим, приговор о неканоничности такве ситуације, он сматра „површним, и чак догматски неправилним“.¹² У основи оваквог приговора, сматра Тројицки, лежи „игнорисање нарочите природе Цркве и њено мешање са државом“. Он тврди да је територија саставни елемент државе, а не Цркве, јер земаљска Црква, пребивајући на одређеној територији, ипак није везана за њу. Христос је апостолима заповедио да уче „народе“ (Мт. 28,19), па према томе разграничење апостолске проповеди имало је национални, а не територијални карактер, због чега се, наводи Тројицки, „Апостол Петар у древним споменицима називао Апостолом Јудеја, Апостол Павле — незнабожаца-Грка, Апостол Тома — Индијаца“.¹³ Као наредни доказ у корист етничког карактера црквеног устројства наводи 34. апостолско правило, за које истиче да је у питању канон формулисан „пре признавања Цркве од стране државе“. Ово правило, по Тројицком сведочи да изворно начело устројства Цркве није територијални (помесни) принцип, већ етнички — персонални. Територијално начело се појавило касније, под утицајем савеза између Цркве и државе.¹⁴ Признајући, ипак, да је територијални карактер црквене структуре „уобичајен поредак“ у Цркви, који је уведен из практичних разлога ради спречавања паренорије, Тројицки наглашава да тај поредак „не треба догматизирати“. Њега је могуће, и чак сасвим оправдано, кршити „сваки пут када се за то нађу специјални оправдани мотиви“. У таква оправдана нарушавања територијалног начела спадају устројство Цркве у дијаспори, мисије, подворја и слично. Историјско-канонски пример јесте садржан у 37. и 39. правилу Пето-шестог „Грулског“

⁹ Исто, 80.

¹⁰ Исто, 81.

¹¹ Исто, 89.

¹² Тројицки С. В. *Правовое положение Русской Церкви в Югославии*, Белград, 1940, 102.

¹³ Исто, 103.

¹⁴ Исто.

сабора, којима је, сматра Тројицки, канонски статус избегле кипарске јерархије решен у духу етничког принципа црквеног устројства.¹⁵

Поменути национални концепт устројства Цркве у емиграцији, у периоду после Другог светског рата, чврсто је заступао протопрезвитер Михаило Пољски,¹⁶ од чије књиге *Каноническое положение высшей церковной власти в СССР и заграницей* (Джорданвилль, 1948) започиње полемика између представника Руске заграничне Цркве и протопрезвитера Александра Шмемана. Главни циљ поменутог рада јесте доказивање каноничности положаја Руске заграничне Цркве, као јединог законитог представника руског православља у свету, уз истовремено доказивање неканоничности црквене власти у Совјетском савезу, оличене у Московској патријаршији. Оно што је Шмемана подстакло на коментар тицало се ауторове еклесиолошке аргументације у вези са црквеним устројством у православној емиграцији, којом је Пољски бранио каноничност руске заграничне црквене структуре.

Аргументација протопрезвитера Пољског, у вези црквеног устројства у православној емиграцији, почива на, како сам дефинише, „закону аутокефалије“.¹⁷ По том закону, који, по мишљењу Пољског, почива на 34. апостолском правилу, свака национална аутокефална Црква „има право и дуг мисије ван својих граница и граница других аутокефалних Цркава и назначења, тамо, својих епископа“. „Закон националне аутокефалије“ подразумева строги принцип немешања једне у послове друге националне аутокефалне Цркве. Ово правило важи и у делу мисије, које аутокефалне Цркве врше ван својих канонских граница. Отуда је свака национална емиграција, сасвим природно и канонски оправдано, везана за своју матичну националну Цркву.

После Шмеманове негативне критике оваквих еклесиолошких поставки,¹⁸ Пољски у раду *Очеркь положения Русского Экзархата Вселенской юрисдикции* (Jordanville, 1952) додатно образлаже своје ставове. Он анализира посланицу руског западноевропског егзархата цариградске јурисдикције (коме је припадао Шмеман), од 5. октобра 1949. године, којом се позива на успостављање јединства Православне Цркве на просторима западне Европе, кроз укидање националних јурисдикција и образовање јединствене црквене структуре, под врховним ауторитетом Цариградске патријаршије. По мишљењу Пољског, истинско јединство Цркве не зависи од административног јединоначалија, већ од „општег сагласја“. Више националних јурисдикција на истој територији (Пољски има на уму тзв. мисионарске области) „не нарушавају црквено устројство, само ако је очувано опште сагласје“.¹⁹ Пољски прави јасну разлику између „општег сагласја“ и „јединоначалија“, односно између једне вере и административног уређења Цркве, сматрајући последње мање важним за јединство Цркве.

Критикујући западноевропски егзархат, због тежње за заједничком наднационалном јурисдикцијом, Пољски оптужује поменути егзархат за нарушавање „унутрашњег нашег руског црквеног јединства“ зарад „спољашњег уједињења под за-

¹⁵ Исто, 103–104.

¹⁶ Михаило Афанасијевич Пољски (1891–1960), протопрезвитер Руске заграничне Цркве. После осмодвишње робије у комунистичким логорима Сибира, успео да побегне у Персију, где је прешао у јурисдикцију Руске заграничне Цркве (презвитер у Техерану, а потом у Бејруту). Учесник II Свезаграничног руског црквеног сабора, одржаног у Сремским Карловцима 1938. године. После II светског рата, одлази у САД, где обавља различите дужности у оквиру Руске заграничне Цркве. — Детаљније: Зернов Н. *Русские писатели эмиграции*, 154–155; Нивьер А. *Православные священнослужители, богословы и церковные деятели русской эмиграции*, 372–373.

¹⁷ Польский М. *Каноническое положение высшей церковной власти*, 131.

¹⁸ Шмеманов коментар на књигу протопрезвитера Пољског: Шмеман А. *Церковь и церковное устројство, Собрание статей*, 314–336.

¹⁹ Польский М. *Очеркь положения Русского Экзархата Вселенской юрисдикции*, 8.

једничком јурисдикцијом“.²⁰ Из овога става следи разликовање „унутрашњег — националног“ од „спољашњег — општеправославног јединства“. И док је за унутар-национално црквено јединство поред „сагласја“ потребно и административно јединоначалије, дотле је за јединство више православних народа на истој територији довољно само „сагласје у вери“, а административно јединство не само да није потребно, већ је, сматра Пољски, често штетно.²¹ Штавише, сматра, да је више националних јурисдикција на истој територији у православној емиграцији, гарант „пуног сагласја“ и брана за „било какав сукоб интереса или противречје“. Управо то захтевају канони, сматра Пољски, који увек подразумевају „на једној територији једну народност, у сваком случају преовлађујућу и од почетка првенствујућу“.²²

Различита начела црквеног устројства важе за аутокефалне помесне Цркве и мисионарске области. Канони, који се тичу црквене структуре, признаје Пољски, подразумевају помесни принцип организације Цркве, али се они примењују искључиво у односу на помесне аутокефалне Цркве. У мисионарским областима, на основу досадашње црквене праксе, а ради већег успеха мисије Цркве, примењује се национално начело организовања црквених структура.²³

Пољски се нарочито бави улогом Цариградске патријаршије у православној емиграцији. Осврће се на став руског западноевропског егзархата цариградске јурисдикције, по коме брига за црквена дела у православној дијаспори припада цариградском патријарху, као првенствујућем у целој Православној Цркви. Овакав концепт Пољски назива „латинском јересју“, коју је Православна Црква давно одбацила. Ако само једном архијереју припада првенство у целој Цркви, уз истовремено везивање свих осталих епископа за концепт „један епископ у једном граду“, поставља се питање где је место за прве епископе сваког народа, које предвиђа 34. апостолско правило. Поменута концепција, према Пољском, читаву васељену посматра као канонску територију цариградског патријарха, док се у градовима и областима налазе његови епархијски архијереји. У таквој поставци нема места за помесне Цркве и то суштински води у папски концепт устројства Цркве. Ако цариградски патријарх није само патријарх цариградске помесне Цркве, већ васељенски, то значи да осим помесних Цркава, у које спада и његова помесна цариградска, постоји посебна васељенска Црква, у којој се пројављује његова нарочита власт. Где је та васељенска Црква, пита се Пољски.²⁴ Она се, свакако, не простире на територијама православног расејања, где могу да постоје само загранични делови аутокефалних националних цркава, па у том броју и загранични део Цариградске патријаршије.

Полемишући са Шмеманом, који тврди да црквена правила не познају црквена заграничја, већ искључиво границе помесних Цркава, Пољски тврди да свака помесна Црква има право мисије ван својих канонских граница, и да су управо то загранични делови помесних Цркава. За мисионарске области, понавља Пољски, не важи помесно начело црквеног устојства. У такве области спада и Америка, о чим јурисдикционим проблемима је, касније, тако често говорио Шмеман. Ко је први нарушио административно јединство Цркве у Америци, пита се Пољски. То је

²⁰ Исто.

²¹ Пољски истиче да административно јединство на вишенационалним просторима тзв. мисионарских области не доприноси јединодушности и сагласју, јер у том случају поједини народи остају „без сродне везе са својим јединоначалијем, бивајући под јединоначалијем њему страним, које није у стању да одговори потребама Цркве“. — Исто, 12.

²² Исто.

²³ Исто.

²⁴ Исто, 9–10.

учинио цариградски патријарх постављајући 20-их година XX века свог епископа за Грке у северној Америци. Он тада није ни помишљао о јурисдикцији над свим православним народима северне Америке, јер је знао, тврди Пољски, да се ради о мисионарској области где влада национално начело организовања Цркве.²⁵

Он полемише са Шмеманом, који тврди да национално начело устројства Цркве води ка „федерализацији Православне Цркве, односно простом савезу националних Цркава, чији се међусобни односи уређују аналогно односима између суверених држава“, чиме се нарушава јединство васељенске Цркве, која, по Шмеману, није федерација, већ „живи организам“, у ком сви чланови припадају једном телу Христовом.²⁶ Пољски се позива на став цариградског патријарха Фотија II, изнет у интервјуу 1932. године, по коме Православна Црква, за разлику од римског епископа, не жели „апсолутну централизацију, већ федерални систем“. Према томе, сматра Пољски, организација Цркве заснована на начелу националне аутокефалије, не само да не смета Цркви да буде живи организам, већ доприноси томе. Канони предвиђају појмове немешања, независности, очувања права Цркава, што је једино могуће у оквиру националних аутокефалних Цркава.²⁷

У полемику са Шмеманом укључио се и епископ Натанаил (Љвов),²⁸ кроз серију текстова у званичном гласилу Архијерејског синода Руске заграничне Цркве.²⁹ Посебну пажњу посвећује Шмемановим аргументима у вези са помесним принципом као апсолутном нормом устројства Цркве. Он признаје поменуто начело за норму устројства Цркве, али одбија његову апсолутизацију. Оно је било апсолутна норма само у првим хришћанским вековима, када заиста, признаје загранични епископ, „у једноме граду није истовремено могло бити двојице епископа“. Ово стога, јер су први хришћани „живећи искључиво црквеним интересима“ могли наћи све што им је било потребно код свог епископа, који је био „истинити вођа пуног црквеног живота“.³⁰ Међутим, касније, током историје, Црква је, услед нужде, много пута одобрила одступање од помесног начела. То је чињено на Пето-шестом сабору приликом решавања статуса избегле кипарске јерархије, а у каснијој црквеној историји кроз инситуцију подворја.³¹

Епископ Натанаил, слично протопрезвитеру Михаилу Пољском, прави разлику између „унутрашњег“ и „спољашњег“ јединства Цркве, односно између унутрашњег црквеног живота и спољашњих облика црквеног устројства. Примаран је „унутра-

²⁵ Исто, 16.

²⁶ Шмеман А. Церковь и церковное устройство — по поводу книги прот. Польского „Каноническое положение высшей церковной власти в СССР и за границей“, *Церковный вестник Западно-Европейского Православного Русского Экзархата*, 15; 17; 19, Париж, 1949 (коришћено издање: Шмеман А. *Собрание статей*, Москва, 2009, 325).

²⁷ Польский М. *Очерк положения Русского Экзархата Вселенской юрисдикции*, 18.

²⁸ Натанаил (Василије Владимирович Љвов) (1906–1986), епископ, а пред крај живота, архиепископ Руске заграничне Цркве. После комунистичког преврата у Русији, избегао у Харбин, на Далеком Истоку. У Харбину је замонашен и у оквиру Руске заграничне Цркве вршио различите дужности. Део II светског рата проводи у Србији (манастир Туман), а део у Словачкој (братство Преподобног Јова у Ладомирову). У годинама после II светског рата, активно учествовао у спашавању руских антикомуниста у енглеској окупационој зони Немачке, од насилне репатријације у СССР. Епископска служба у Руској заграничној Цркви: епископ бриселски (1946–1950); епископ хашки (1950–1952); управитељ руских цркава у Северној Африци (1952–1954); у пензији (1954–1963); настојатељ Покровске Цркве у Берлину (1963–1967); настојатељ манастира Преподобног Јова у Минхену (1966–1971); епископ бечки (1974–1986).

Детаљније: Зернов Н. *Русские писатели эмиграции*, 94–95; Нивьер А. *Православные священнослужители, богословы и церковные деятели русской эмиграции*, 337–338.

²⁹ Натанаил еп. О судьбах Русской Церкви за границей — ответ священнику о. Александру Шмеману, *Православная Русь*, 15–16; 17; 18; 19; 1949, 8–10; 7–8; 7–9; 3–6.

³⁰ Натанаил еп. О судьбах Русской Церкви за границей, *Православная Русь*, 15–16, 9.

³¹ Исто, 9–10.

шњи живот Цркве“, њено „унутрашње јединство“ засновано на „једном духу, једној вери, нади и љубави“. Устројство Цркве спада у област „спољашњег“ црквеног живота, па према томе и помесни принцип јесте „спољашњи“ — „службени“.³²

Коментаришући Шмеманове примедбе на структуру Руске заграничне Цркве, којом се директно крши помесно јединство Цркве, епископ Натанаил одговара да је оснивање поменуте Цркве била животна неопходност, која је проистицала из реалних историјских околности. Да су избегли руски архијереји, који су се са паством обрели у Цариграду, током 20-их година XX века, затекли на цариградској катедри личности попут Светих Григорија Богослова или Јована Златоустог, лако би било применити помесни принцип устројства Цркве кроз потчињавање локалној епископској власти. Уместо тога, суочили су се са цариградском јерархијом која је била спремна на сарадњу са прокомунистичком „Живом Црквом“ и која је захтевала укидање Московске патријаршије и повлачење патријарха Тихона. У таквим околностима, сматра епископ Натанаил, примена помесног начела организације Цркве „није била оправдана, нити поткрепљена било каквом реалношћу“.³³

Еклисиолошка концепција Александра Шмемана³⁴

Серију текстова о устројству Цркве у православној емиграцији Александар Шмеман је започео 1948. године у званичном гласилу западноевропског руског егзархата цариградске јурисдикције *Церковный вестник Западно-Европейскої Православної Русскої Экзархата*.³⁵ Тема је, на известан начин, била одређена околностима. Биле су то године у којима је на просторима западне Европе, у свој оштрини, постављено питање устројства Православне Цркве. Западноевропска руска епископија, којој је припадао Шмеман, интензивно је трагала за решавањем свог канонског статуса, притом мењајући јурисдикције (московска и цариградска).³⁶ Ово трагање за канонским решењем било је праћено сталним сукобом са Руском заграничном Црквом, која је западноевропске „егзархисте“ оптуживала за издају Руске „Мајке Цркве“.

У таквим околностима, нашавши се у улози апологете Руског западноевропског егзархата цариградске јурисдикције, Шмеман креће са објављивањем чланака

³² Исто, 10.

³³ Натанаил еп. О судбах Русской Церкви за границей, *Православная Русь*, 17, 8.

³⁴ Александар Дмитријевич Шмеман (1921–1983), протопрезвитер, богослов и историчар Цркве. Рођен у Талину (Естонија), у породици руских емиграната, која се, касније, сели у Париз. Завршио Историјско-филолошки факултет Паришког универзитета и парижки Светосергијевски богословски институт, на коме је, у периоду (1945–1951), предавао Историју Цркве. Активни члан епархијске управе Руског западноевропског егзархата цариградске јурисдикције. Године 1951. сели се у САД, где бива примљен у клир Руске северноамеричке митрополије. Своју даљу академску каријеру везује за Световладимирски богословски институт у Њу Јорку, где предаје Литургику и Историју Цркве. Декан поменуте богословске високошколске установе у периоду (1962–1983). Изузетно активан у животу Руске северноамеричке митрополије. Посебно је значајна његова улога у преговорима између поменуте митрополије и Московске патријаршије, крајем 60-их година XX века, који су резултирали оснивањем аутокефалне Америчке православне Цркве (ОСА). — Детаљније: Зернов Н. *Русские писатели эмиграции*, 147–148; Нивьер А. *Православные священнослужители, богословы и церковные деятели русской эмиграции*, 551–552.

³⁵ У раду се користи издање: Шмеман А. *Собрание статей*, Москва, 2009.

³⁶ Западноевропска руска епископија, за време управе митрополита Евлогија (Георгијевског), била је прво у саставу Руске заграничне Цркве („карловачка јурисдикција“) (1921–1926), потом Московске патријаршије (1927–1930), Цариградске (1931–1945), и опет Московске патријаршије (1945–1946). По Евлогијевој смрти, одлуком епархијског сабрања од 17. октобра 1946. године, враћена је у јурисдикцију Цариградске патријаршије. — Детаљније: Агеев Д. А. *Экзархат православных русских приходов в Западной Европе. Хроника взаимоотношений с Русской Православной Церковью, Церковно-исторический вестник, 11–12, 2005–2006, 5–53; Савва (Тутунов) иером. Церковно-правовые основания существования „Парижской митрополии“ в 1921–1946 годах, Исио, 104–113.*

у вези са црквеном структуром у православној емиграцији. Први рад, под насловом *Церковь, эмиграция, национальность* објављује 1948. године.³⁷ Основни Шмеманов став у овом, и низу наредних радова, састоји се у инсистирању на помесном јединству Цркве, оствареном кроз помесни (територијални) принцип устројства Цркве. За разлику од Михаила Пољског, који помесно начело црквене структуре везује искључиво за националне аутокефалне Цркве (у традиционално православним земљама), Шмеман тврди да се поменуто начело организације Цркве односи на Цркву у читавој васељени, самим тим и на црквене структуре у православној емиграцији. У том смислу Шмеман не прави разлику између начела црквеног устројства у традиционално православним земљама и православној емиграцији. Решавање канонског статуса православне емиграције види као питање „од судбинског значаја за Православље и његово сведочење у свету“.³⁸

Анализирајући стање црквене структуре на просторима са православном емиграцијом, Шмеман истиче да је оно последица неприпремељености Православне Цркве за крупне историјске промене, које су се догодиле у XX веку, а које су битно утицале на организацију Цркве. Последице вишевековног замирања православне еклисиолошке мисли најјаче су се осетиле у XX веку, када се Православна Црква, навикла на вишевековно национално-државно црквено устројство, суочила са чињеницом појаве више милиона православних хришћана изван канонских граница својих националних цркава. У таквим околностима, православни су, како се Шмеман изражава, „заборавили“ да начело устројства Цркве није национално-државног карактера, већ помесног (територијалног).³⁹

Осврћући се на, за то време уобичајено (и данас – прим. аут.), различито тумачење истих канона о црквеној структури, у зависности од „јурисдикционих потреба“, Шмеман наглашава неопходност проналажења у њима, норме устројства Цркве. Та норма треба да изрази оно што Црква јесте, односно њену догматску суштину. Суштина Цркве изражава се у јединству. То јединство, каже Шмеман, није природног — овоземаљског карактера (у том смислу: националног), већ „натприродног, по образу Свете Тројице“.⁴⁰ Таквим јединством превазилазе се све овоземаљске поделе и сабира се све у једно Тело Христово. Једини начин да се такво јединство оствари, сматра Шмеман, јесте примена помесног начела устројства Цркве, које подразумева једно епископоцентрично ехаристијско сабрање на једној територији.

Принцип „много јурисдикција — једно Православље“, који важи у православној емиграцији, представља доказ удаљености савремене православне еклисиолошке мисли од „духовног реализма древне Цркве, за коју питање црквеног устројства није било другостепено, не просто питање јурисдикције, већ радосно оваплоћење и пројава живе природе Цркве, њеног богочовечанског организма, победе над светом“.⁴¹ На крају чланка, Шмеман предлаже конкретан начин за превазилажење оваквог неканонског стања црквене структуре у западној Европи. Неопходно је формирање наднационалне аутономне црквене области, која би настала уз сагласност свих аутокефалних помесних Цркава. Повезаност новонастале аутономне црквене јединице са Васељенском Црквом била би остварена „кроз Васељенски

³⁷ Шмеман А. *Церковь, эмиграция, национальность*, *Церковный вестник Западно-Европейского Православного Русского Экзархата*, 10, Париз, 1948, (коришћено издање: Шмеман А. *Собрание статей*, Москва, 2009, 309–313).

³⁸ Исто, 309.

³⁹ Исто.

⁴⁰ Исто, 310.

⁴¹ Исто, 311.

престо, који има првенство части и који је непрекинуто, први по старешинству Престо Православне Цркве“.⁴²

На поменутиим основама Шмеман улази у спор са представницима Руске заграничне Цркве. Повод је био објављивање, књиге протопрезвитера Заграничне Цркве Михаила Пољског *Каноническое положение высшей церковной власти в СССР и за границей*, 1948. године. Шмеман обраћа нарочиту пажњу на аргументе Пољског, који се тичу устројства Цркве у емиграцији и објављује, 1949. године, чланак *Церковь и церковное устройство — по поводу книги прот. Польского „Каноническое положение высшей церковной власти в СССР и за границей“*.⁴³ Истиче да му није циљ „бесплодна јурисдикциона полемика“, која подразумева „претресање“ сваке историјске чињенице из болне прошлости руске емиграције у XX веку, већ постављање питања и тражење одговора „по суштини“. Суштинско питање се тиче утврђивања канонске норме за устројство Цркве у емиграцији, а одговор се налази у Светом Предању Цркве.⁴⁴

Шмеман понавља да је у канонским текстовима неопходно пронаћи норму устројства Цркве, која изражава суштину догматског учења о Цркви. Имајући на уму да је Црква јединство људи са Богом и људи међусобно, без обзира не све разлике (етничке, расне, полне, идеолошке), једини начин пројаве тог јединства јесте помесно устројство Цркве. Било који други принцип црквене организације значио би „да је неком природном категоријом — националном, расном, идеолошком — замењено натприродно, благодатно јединство у Христу“.⁴⁵

Посебну пажњу Шмеман посвећује националном концепту црквеног устројства, на коме су инсистирали представници Руске заграничне Цркве. Правећи историјски пресек, указује на постепени развој националног концепта, од времена слабења васељенског карактера Византијског царства и крштења словенских народа. Истиче да национални моменат, сам по себи, не представља зло у животу Цркве, већ историјску чињеницу, коју ипак не треба апсолутизовати. Опасност се крије у црквеном национализму, чији су се први обриси почели јављати још у време борбе новокрштених словенских народа за црквену аутокефалију. Протоком времена национални концепт устројства Цркве је све више јачао и коначно довео, током XIX и почетком XX века, до урушавања спознаје васељенског карактера Цркве. Национална аутокефалност је изједначена са апсолутном независношћу у односу на друге националне Цркве, и постала синоним за самодовољност и затвореност националних Цркава.⁴⁶

Ова, како је Шмеман назива „болест“ православне еклисиологије, држана је под контролом, док год се национални концепт црквене организације поклапао са помесним начелом устројства Цркве, што је било могуће у традиционално православним земљама. Међутим, појава вишемилионске, и у исто време вишенационалне, православне емиграције, допринела је да се симптоми „еклисиолошке болести“ пројаве у пуној снази. Проблем црквеног уређења православног расејања сматран је унутрашњим црквеним питањем сваке аутокефалне Цркве понаособ.

⁴² Исто, 312.

⁴³ Шмеман А. *Церковь и церковное устройство — по поводу книги прот. Польского „Каноническое положение высшей церковной власти в СССР и за границей“*, *Церковный вестник Западно-Европейского Православного Русского Экзархата*, 15; 17; 19, Париж, 1949 (коришћено издање: Шмеман А. *Собрание статей*, Москва, 2009, 314–336).

⁴⁴ Исто, 315.

⁴⁵ Исто, 319.

⁴⁶ Исто, 322–326.

У потпуности је изостао свеpravославни приступ проблему, а сваки позив на тај приступ сматран је „новотаријом и утопијом“.⁴⁷

Шмеман критикује став Пољског, по коме, све аутокефалне националне Цркве имају право оснивања епископија изван својих канонских територија, на мисионарским подручјима, као и на територијама других помесних Цркава, са њиховом дозволом. Констатујући да Пољски овакву тврдњу не сматра привременим решењем, већ канонском нормом устројства Цркве, Шмеман истиче да се такав став коси са исконским Предањем Цркве. Из оваквог националног концепта црквеног устројства проистиче поимање Православне Цркве као федерације националних Цркава, чији су односи аналогни односима између суверених држава. У таквом концепту преовлађују ставови о апсолутној независности националних Цркава, одбрани њихових права од насртаја других Цркава, разликовање „наше“ од „туђе Цркве“. Овакав концепт, аналоган међународном праву, примећује Шмеман, представља уједињијућу тачку представника Руске заграничне Цркве (епископ Натанаил (Љвов), протопрезвитер Михаило Пољски) и Московске патријаршије (Сергије Тројицки).⁴⁸ На таквим основама немогуће је решавање питања црквеног устројства православне емиграције на свеpravославном нивоу, јер би сваки такав покушај био сматран „насртајем на достојаније“ националне независне Цркве.⁴⁹

Шмеман се осврће и на питање цариградске јурисдикције у православној емиграцији, у светлости поменутог јурисдикције над западноевропском руском епископијом. Став Михаила Пољског и других представника Руске заграничне Цркве, по коме су „западноевропски егзархисти“ „издали Русију и Руску Цркву“ произилази из националног концепта црквеног устројства, уздигнутог на ниво апсолутне канонске норме. Припадност Цркви, у поменутом концепту, истозначна је националној припадности. Отуда оптужбе из руских заграничних црквених кругова, али и московских, о „црквеном империјализму Васељенског патријарха“ и „грчком папизму“. Позивајући се на вишегодишње проучавање и предавање историје византијске Цркве, на Богословском институту Светог Сергија у Паризу, Шмеман истиче да су му добро познате „тамне стране и чињенице у историји Васељенске патријаршије“, и додаје „а где и код кога их нема?“. Он не пориче постојање грчког црквеног национализма, али истиче да то није оправдање за руски црквени национализам, и наглашава потребу да Грци и Руси, као и сви други православни народи, превазиђу изолацију и одбрану своје независности, те да се врате „изворима црквеног живота — њеном Васељенском Предању“.⁵⁰

Шмеман истиче посебну улогу цариградског патријарха у решавању црквеног статуса православног расејања. Он каже да Западноевропска епископија „није отишла Грцима, већ непрекинуто првом по старешинству Патријарху једне Православне Цркве“. То није учињено да би се „издала Русија и Руска Црква“, већ зато што је то „објективна норма црквености“. Православна емиграција, налазећи се на територијама без помесне Православне Цркве, а у очекивању свеpravославног консензуса о црквеном устројству православног расејања, дужна је да буде под ју-

⁴⁷ Исто, 328.

⁴⁸ На овом месту потребно је нагласити да је Шмеманов чланак *Церковь и церковное устройство*, по ред реакција из Руске заграничне Цркве, изазвао и реакцију из Московске патријаршије. У име поменуте патријаршије реаговао је професор Сергије Викторович Тројицки, чланком *Экклесиология парижского раскола*, у коме суштински заступа исте тезе као и представници Руске заграничне Цркве (чланак објављен у: *Вестник Русского Западно-Европейского Патриаршего Экзархата*, 7–8, 1951, 2–25).

⁴⁹ Шмеман А. *Церковь и церковное устройство*, 332.

⁵⁰ Исто, 332–333.

рисдикцијом првог по старешинству православног патријарха, коме припада обавеза да православно расејање „укључи у васељенски црквени организам“.⁵¹

Своје ставове о неопходности јурисдикције цариградског патријарха над православном емиграцијом, у прелазном периоду до успостављања помесних аутокефалних Цркава расејања, Шмеман детаљно образлаже у чланку *О „неопапизме“*, објављеном 1950. године.⁵² То је био део шире полемике, у којој су учествовали представници различитих јурисдикција у западној Европи, од којих су неки (представници Руске заграничне Цркве и Московске патријаршије), у цариградској јурисдикцији над православном емиграцијом, видели „неопапистичке тежње“, док су други (представници Руског западноевропског егзархата цариградске јурисдикције) то демантовали.⁵³

Проблем устројства Цркве у православној емиграцији, у поменутом чланку, Шмеман сагледава кроз три, међусобно повезана, питања: 1) догматско, које се тиче помесног принципа црквене структуре као израза догматске суштине Цркве; 2) канонско, које се тиче јурисдикције цариградског патријарха над православном емиграцијом и 3) психолошко, које се тиче црквеног национализма.⁵⁴

Из прве тезе о помесном принципу као изразу догматске суштине Цркве,⁵⁵ Шмеман изводи одговор на питање о канонском остваривању помесног црквеног јединства у православној емиграцији. Пошто помесно јединство подразумева једну јурисдикцију, поставља се питање коме она припада у погледу православног расејања. Одговор налази у „јерархији части“ Православне Цркве, по којој прво место заузима цариградски патријарх. Управо у овој „простој чињеници“, Шмеман налази основу за цариградску јурисдикцију над дијаспором.⁵⁶ Никакав додатни доказ о овоме није потребан, у том броју ни позивање на 28. канон Халкидонског сабора, који се, по Шмеману, може тумачити на различите начине.⁵⁷ Само цариградска јурисдикција над дијаспором може да отклони све поделе у њој (националистичке, идеолошке...). Ово не представља одбрану цариградског „неопапизма“, већ помесног јединства Цркве у православној емиграцији. Шмеман истиче привременост оваквог решења, до успостављања помесних аутокефалних Цркава у православној емиграцији. Кључну препреку оваквом решењу види у црквеном национализму, као психолошком фактору који онемогућава јединство хришћана у расејању.⁵⁸

⁵¹ Исто, 333.

⁵² Шмеман А. О „неопапизме“, *Церковный вестник Западно-Европейского Православного Русского Экзархата*, 5 (26), Париж, 1950, (коришћено издање: Шмеман А. *Собрание статей*, Москва, 2009, 346–353).

⁵³ Зенковский В. Церковный национализм, *Вестник Русского студенческого христианского движения (РСХД)*, 11–12, 1949; Софроний иером. Единство Церкви по образу единства Святой Троицы — православная триадология как основа православной экклезиологии, *Церковный вестник Западно-Европейского Православного Русского Экзархата*, 2–3, Париж, 1950, 8–33; Троицкий С. В. Будем вместе бороться с опасностью, *Журнал Московской Патриархии*, 2, 1950; Шмеман А. О „неопапизме“, *Церковный вестник Западно-Европейского Православного Русского Экзархата*, 5 (26), Париж, 1950; Ковалевский Е. Экклезиологические проблемы — по поводу статей иером. Софрония и священ. А. Шмемана, *Церковный вестник Западно-Европейского Православного Русского Экзархата*, Париж, 1950, 11–20; Мейендорф И. Константинополь и Москва, *Церковный вестник Западно-Европейского Православного Русского Экзархата*, 16, Париж, 1950, 5–9.

⁵⁴ Шмеман А. О „неопапизме“, *Собрание статей*, 347.

⁵⁵ У поменутом чланку Шмеман разрађује аргументацију у корист помесног устројства Цркве, на основу својих пређашњих радова (*Церковь, эмиграция, национальность; Церковь и церковное устройство*).

⁵⁶ Шмеман А. О „неопапизме“, *Собрание статей*, 351.

⁵⁷ Исто.

⁵⁸ Исто, 352.

Закључак

Период у коме је вођена полемика између Шмемана и представника Руске заграницне Цркве (1948–1952), представљао је прекретницу у развоју савремене православне еклисиолошке мисли. То је био период у коме је, макар и кроз жустру полемику, почео да се обликује православни еклисиолошки одговор на геостратешке промене које су се догодиле у свету, крајем XIX и нарочито током прве половине XX века, а које су одлучујуће утицале на живот Православне Цркве. Једну од кључних промена, и у исто време, апсолутну новину у животу Православне Цркве представљала је појава неколико милиона православних хришћана ван канонских територија традиционалних источноевропских и блискоисточних помесних Цркава. Рађање православног расејања или тзв. православне дијаспоре није било праћено адекватним и осмишљеним еклисиолошким одговором Православне Цркве, током прве половине XX века. Пре би се могло рећи да је Православна Црква била затечена развојем догађаја и да је, у вези са црквеним устројством у православној емиграцији, реаговала по инерцији из XIX века, примењујући решења проистекла из ондашњег национално-државног модела устројства Цркве. Тако су различите етничке групе православних емиграната постале продужени својих националних Цркава широм васељене. Уместо јединственог сведочења Православа свету, православна емиграција је постала место подела и јурисдикционих сукоба.

Ипак, ваља констатовати да је то била реалност Православне Цркве у првој половини XX века. Свако другачије решење у погледу црквеног устројства православне емиграције, осим етничког, у поменутом периоду, било би равно чуду. Ово постаје јасније ако се има на уму претходно вишевековно тешко историјско наслеђе Православне Цркве, које је било праћено скоро потпуном „атрофијом еклисиолошке мисли“.⁵⁹

Тек средином XX века уочавају се први значајнији помаци у еклисиолошком промишљању црквене ситуације у православној емиграцији. У том мозаику, чији се делови састављају и у наше време, један од сегмената чине ставови Александра Шмемана и његових опонената из Руске заграницне Цркве. Њихова полемика значајна је из неколико разлога. Најпре, она представља карактеристично историјско сведочанство о стању православне еклисиолошке мисли средином XX века. Друго, кроз поменуто полемику представљени су еклисиолошки аргументи који су формирано у самој православној емиграцији, односно у средини која је директно проживљавала сву трагедију црквених подела и јурисдикционих сукоба. И, коначно, треће, можда и најзначајније, јесте то, што су у поменутој полемици отворена готово сва кључна питања везана за проблем устројства Цркве у православној емиграцији.

Која су то питања отворена у полемици између протопрезвитера Шмемана, са једне, и епископа Натанаила и протопрезвитера Михаила Пољског, са друге стране? Анализирајући њихове текстове, јасно се може уочити да се та питања, премда су међусобно повезана, условно могу поделити (ради лакше анализе) у три категорије: догматска, еклисиолошка и канонска. Основно питање, око кога нису могли да се сложе опоненти, било је догматског карактера и тицало се различитог поимања суштинске одреднице Цркве, исказане у Символу Вере⁶⁰ — јединства Цркве. Из овог основног неспоразума (својеврсног парадокса православне еклисиологије XX века) произашли су и остали. Најпре се појавио неспоразум еклисиолошког карактера, који се тицао начела цр-

⁵⁹ Шмеман А. У трагању за коријењем америчке буре — неколико мисли о аутокефалији, црквеном предању и еклисиологији, превод Амфилохије (Радовић), *Теолошки војводи*, 4, 1974, 246.

⁶⁰ „Верујем у Једну (подвукао аутор), Свету, Саборну и Апостолску Цркву.“

квеног устројства уопште, са посебним акцентом на питању начела формирања структуре Цркве у расејању. Из овога је, коначно, произашао и неспоразум канонског карактера, који се тичао конкретних јурисдикционих решења у православној емиграцији.

Наравно, још једанпут је важно подвући да су актери поменуте полемике били представници различитих црквених структура у православној емиграцији. Отуда, ова полемика није имала само академски карактер, већ се директно тичала горућих животних питања милиона православних хришћана у расејању, као и стотина хиљада потенцијалних православних хришћана из редова староседелачког становништва, којима је православна емиграција била сведок Православне вере.

Несумњиво је, такође, да је јурисдикциона припадност актера полемике оставила траг на њиховој аргументацији. Апологетски тонови се јасно могу уочити у аргументима епископа Натанаила и протопрезвитера Пољског, у којима бране устројство Руске заграничне Цркве, засновано на етничком начелу. Са друге стране, слични тонови су уочљиви и код протопрезвитера Шмемана, посебно у делу аргументације, који се тиче одбране конкретних јурисдикционих решења, којима је прибегавала западноевропска „Евлогијева“ митрополија.

Извор неспоразума између представника Руске заграничне Цркве и Шмемана био је у различитом поимању јединства Цркве. Епископ Натанаил и протопрезвитер Пољски јединство Цркве су схватили првенствено у националним категоријама. Насупрот овоме, Шмеман говори о помесном јединству Цркве. Проблем је био у томе (и још увек јесте) што су, за разлику од простора традиционалних источноевропских и блискоисточних Православних Цркава, поменута два концепта црквеног јединства била неспојива на просторима православног расејања.

Истовремено, актери полемике су различито схватили јединство Цркве и на другом нивоу. Поставило се следеће питање (а поставља се и данас- прим. аут.): да ли је за изражавање јединства Цркве, на васељенском плану, довољно јединство у вери или је поред тога неопходно и јединство црквене структуре (административно јединство)? За разлику од Шмемана, који је сматрао да се црквено јединство мора исказивати у обе поменуте категорије, епископ Натанаил и протопрезвитер Пољски су заступали тезу по којој је за изражавање јединства Цркве довољно јединство вере. Овакав, редуccionистички приступ, у православној емиграцији био је често изражаван кроз формулу: „Једно Православље (једна вера) — много (националних) јурисдикција.“

Из поменутих, различитих приступа схватању јединства Цркве, произашли су и различити ставови везани за основна начела црквеног устројства. Шмеман је заступао став по коме је помесно начело црквене организације, исказано у формули: један град (једна територија) — један епископ — једна евхаристија, једини гарант јединства Цркве (у домену црквеног устројства), на конкретном географском простору. Са друге стране, епископ Натанаил и протопрезвитер Пољски редуковали су примену помесног начела искључиво на традиционално православне географске просторе. На просторима православне емиграције, који су поистовећени са мисионарским подручјима, помесно начело црквеног устројства је схваћено као препрека мисионарском подухвату Православне Цркве. Због тога, мада не тако отворено као раније Тројицки, епископ Натанаил и протопрезвитер Пољски бране етнички принцип црквене структуре.

Као последица разлика у схватању јединства Цркве и различитог приступа црквеном устројству, проистекле су и разлике у виђењу конкретних јурисдикционих решења у православној емиграцији. Из етничког концепта црквене структуре проистакао је став о јурисдикционој потчињености православне емиграције својој матич-

ној националној Цркви. Отуда став епископа Натанаила и протопрезвитера Пољског о оправданости постојања заграничних делова националних аутокефалних Цркава. Са друге стране, на основу помесног концепта црквене структуре, протопрезвитер Шмеман инсистира на неопходности јединствене јурисдикције, у оквиру конкретних географских простора православног расејања. Као конкретно јурисдикционо решење, у прелазном периоду, до формирања помесних аутокефалних Цркава расејања (што јесте коначни циљ у поменутој концепцији), Шмеман предлаже јурисдикцију Цариградске патријаршије, као гаранта наднационалног јединства Цркве у православној емиграцији. У поменутој полемици Шмеман не улази дубље у аргументовање оваквог става, већ се задовољава основним аргументом везаним за „јерархију части“ у Православној Цркви. Није потребно наглашавати какву је реакцију са друге стране изазвао поменути предлог („босфорски неопапизам“, „латинска јерес“...).

Какви се закључци могу извући на основу сагледавања аргументације у поменутој полемици? Чини се да је основни утисак везан за спознају трагичне раздвојености идеала устројства Цркве од реалности црквеног живота у XX веку, посебно на просторима православног расејања. У сегментима који се тичу схватања јединства Цркве и примене одговарајућег начела у црквеном устројству, Шмеманова еклисиолошка концепција се, у значајној мери, заснива на повратку изворним начелима хришћанске еклисиологије, израженим у већ помињаном 8. канону I Васељенског сабора (видети почетак рада).⁶¹ Са друге стране, еклисиолошка концепција Шмеманових опонената исходи из црквене реалности XIX и XX века, која своје корене вуче вековима уназад. Управо због тога је, средином XX века, полемика о помесном и етничком концепту црквеног устројства, личила на судар утопистичког и реалистичког приступа животу Цркве. Основни проблем код епископа Натанаила и протопрезвитера Пољског, као поборника „реалистичког“ етничког концепта, био је у томе што нису били у стању да своје ставове, од којих су многи представљали одбрану постојеће реалности у црквеном устројству православне емиграције, представе управо тако — као привремено стање ствари у дијаспори. Уместо тога, они су етнички концепт уздигли у ранг апсолутне еклисиолошке норме. Са друге стране, „утопистичка“ еклисиологија Александра Шмемана, показало се, да је, ипак, представљала основу за даље еклисиолошко промишљање о решењима за устројство Цркве у расејању. У другој половини XX и почетком XXI века, остварен је напредак ка постизању свеправославног консензуса о неопходности решавања питања црквеног устројства у православном расејању, на бази помесног концепта.⁶²

Ипак, поменути напредак још увек је видљивији на теоретском, него на практичном плану (мада су и ту чињени извесни помаци). Узрок томе, вероватно, треба тражити у неспоразумима везаним за конкретна јурисдикциона решења у расејању. Ово питање је представљало трећи слој у полемици између Шмемана и представника Руске заграничне Цркве. Поменути сегмент, у коме је централно спорно питање било (и данас остало) везано за позицију Цариградске патријаршије у односу на православно расејање, представљало је (и данас представља) подлогу за

⁶¹ Изврсну еклисиолошку студију, засновану на поменутом канону, деценију после ове полемике, написао је Шмеманов саборац Џон Мајендорф: *Meyendorff J. One Bishop in One City, St' Vladimir's seminary quarterly*, 1–2, 1961, 54–62.

⁶² О овоме сведоче и бројне свеправославне конференције, које су се бавиле питањем православног расејања. Видети, на пример, извештаје са таквих конференција током 90-их година XX века: Дамаскин (Папандреу) митр., *Православная диаспора — доклад на Межправославной подготовительной комиссии* (1990 г.), превод са грчког на руски Папафанасиу В., *Православие и мир*, Москва, 2009, 213–238; Исти, *Православная диаспора, Исѣо*, 239–244.

најжешће неспоразуме у православном свету. Ово је логична последица чињенице да се Православна Црква, први пут у историји, суочила са масовном православном емиграцијом, тек у XX веку. Немајући претходно искуство са тако масовном појавом, Православна Црква није могла да нађе јединствено решење у погледу јурисдикције над православним расејањем. Отуда проиходе и потпуно различита виђења улоге Цариградске патријаршије у односу на православну емиграцију, која се преносе и на терен тумачења канона Цркве, везаних за позицију поменутог патријаршије (посебно Халкидонских канона: 9, 17 и 28).⁶³

Ставови епископа Натанаила и протопрезвитера Пољског о поменутом питању произилазе из етничког модела устројства Цркве у православном расејању. По том моделу може постојати цариградска јурисдикција искључиво над „заграничним делом“ цариградске помесне Цркве, као што је то случај и са осталим помесним Црквама. У покушају остварења јурисдикције Цариградске патријаршије над целокупним православним расејањем, поменути богослови су видели неканонски настрјај на достојаније других помесних Цркава, који се спроводи на основу произвољног тумачења поменутих канона Халкидонског сабора. Снажан аргумент против цариградске јурисдикције над расејањем они су налазили у праву сваке помесне Цркве да врши мисију ван својих канонских граница. Отуда је проиходио аргумент историјског карактера, који је, несумњиво, имао тежину, а који се заснивао на чињеници да је већина црквених структура, које су постојале до XX века, ван граница канонских територија традиционалних помесних Цркава, била плод мисионарске активности, првенствено, Руске Цркве, током XVIII и XIX века (посебно у Северној Америци и на Далеком Истоку).⁶⁴

Са друге стране, протопрезвитер Шмеман, на бази помесног модела црквеног устројства и на основу сагледавања стања ствари у расејању средином XX века, решење види у јурисдикцији Цариградске патријаршије над дијаспором. Упадљиво је да он своју аргументацију не базира на детаљном тумачењу „спорних“ халкидонских канона, не трудећи се да доказује, на пример, да ли се појам „варварске стране (крајеви)“ (из 28. халкидонског канона) може односити на просторе савременог православног расејања. Свој став базира, једноставно, на „јерархији части“ Православне Цркве и потреби постојања једног „центра свеправославне координације“. Наравно, битно је још једанпут нагласити да је у поменутој концепцији, цариградска јурисдикција над емиграцијом виђена искључиво као привремено (прелазно) решење на путу ка формирању помесних аутокефалних Цркава расејања.⁶⁵

⁶³ О различитим ставовима истакнутих православних богослова у XX веку, о праву апелације Цариградској патријаршији (на основу 9. и 17. канона IV Васељенског сабора), а у вези, између осталог, и са православном емиграцијом, видети студију јеромонаха Јова (Геча): Иов (Геча) иером. Размышления А. В. Карташева о роли Константинопольског патријарха в Православной Церкви и их отображение в трудах современных православных богословов, *Православное учение о Церкви — материалы Богословской конференции Русской Православной Церкви (17–20 ноября 2003 г.)*, Москва, 2004, 129–146.

⁶⁴ Говорећи о просторима Северне Америке и Далеког Истока, тада епископ (2005), а сада (2011) архиепископ Московске патријаршије и начелник њеног одељења спољних послова (ОВЦС) Иларион (Алфејев), назива их „мисионарском канонском територијом Руске Православне Цркве“ (Епископ Иларион их тако назива у историјском контексту XVIII, XIX и почетка XX века — прим. аут.). — Иларион (Алфејев) еп. Принцип „канонической территории“ в православной традиции, *Церковь и время*, 2 (31), 2005, 50.

⁶⁵ Ради потпуне представе о ставовима Александра Шмемана, везаним за улогу Цариградске патријаршије у православном расејању, неопходно је кратко се осврнути на „амерички случај“, односно спор који је у православном свету избио у вези са проглашењем аутокефалије Америчке православне Цркве (ОСА), 1970. године (спор траје и данас — прим. аут.). Шмеман, као један од главних „идеолога“ америчке аутокефалије (у конкретном случају, добијене од Московске патријаршије), ревидирао је, у извесној мери, своје раније ставови

После више од пола века од полемике између протопрезвитера Александра Шмемана и представника Руске заграничне Цркве (епископа Натанаила (Львова) и протопрезвитера Михаила Польског), и даље су актуелна спорна питања покренута у поменутој расправи. Са пуним правом се може констатовати да ће решавање питања устројства Цркве у православном расејању, бити кључни тест јединства Православне Цркве у XXI веку.

Резюме: В статье предлагается анализ экклезиологических направлений в связи с устройением Церкви в православном рассеянии, которые были выдвинуты в полемике между протоиереем Александром Шмеманом и представителями Русской зарубежной Церкви (епископом Нафанаилом (Львовым) и протоиереем Михаилом Польским), происходившей в середине XX века. Особое внимание посвящено аргументации по вопросам единства Церкви, принципам устройства Церкви и конкретным юридическим решениям в православной эмиграции. Подчеркивается различие взглядов между участниками полемики в связи с упомянутыми вопросами. Автор приходит к выводу о том, что аргументация упомянутой полемики стала одной из основ для поиска решения экклезиологических проблем в православной эмиграции.

Литература

- Агеев Д. А. Экзархат православных русских приходов в Западной Европе. Хроника взаимоотношений с Русской Православной Церковью, *Церковно-исторический вестник*, 11–12, 2005–2006, 5–53.
- Дамаскин (Папандреу) митр., Православная диаспора — доклад на Межправославной подготовительной комиссии (1990 г.), перевод са грчког на руски Папафанасиу В., *Православие и мир*, Москва, 2009, 213–238.
- Дамаскин (Папандреу) митр. Православная диаспора, перевод са грчког на руски Папафанасиу В., *Православие и мир*, Москва, 2009, 239–244.
- Зенковский В. Церковный национализм, *Вестник Русского студенческого христианского движения (РСХД)*, 11–12, 1949.
- Зернов Н. *Русские писатели эмиграции: биографические сведения и библиография их книг по богословию, религиозной философии, церковной истории и православной культуре (1921–1972)*, Boston, 1973.
- Иларион (Алфеев) еп. Принцип „канонической территории“ в православной традиции, *Церковь и время*, 2 (31), 2005, 43–61.
- Иов (Геча) иером. Размышления А. В. Карташева о роли Константинопольского патриарха в Православной Церкви и их отображение в трудах современных православных богословов, *Православное учение о Церкви — материалы Богословской конференции Русской Православной Церкви (17–20 ноября 2003 г.)*, Москва, 2004, 129–146.
- Кострюков А. А. Русская Зарубежная Церковь в первой половине 1920-х годов. Организация церковного управления в эмиграции и его отношения с Московской Патриархией при жизни Патриарха Тихона, Москва, 2007.
- Ковалевский Е. Экклезиологические проблемы — по поводу статей иером. Софрония и свящ. А. Шмемана, *Церковный вестник Западно-Европейского Православного Русского Экзархата*, Париж, 1950, 11–20.
- Мейендорф И. Константинополь и Москва, *Церковный вестник Западно-Европейского Православного Русского Экзархата*, 16, Париж, 1950, 5–9.
- Meyendorff J. One Bishop in One City, *St' Vladimir's seminary quarterly*, 1–2, 1961, 54–62.

ве, изнете у поменутој полемици из средине XX века, везане за улогу Цариграда у расејању. Суочивши се са противљењем Цариграда „једностраном“ проглашењу аутокефалије Америчке Цркве, Шмеман је почео да износи аргументе о „грчком национализму“ поменути патријаршије, као једној од највећих препрека регулисању стања у православном расејању. — Детаљније: Шмеман А. *У шрајању за коријењем америчке дуре*, 249–257.

- Натанаил еп. О судьбах Русской Церкви за границей — ответ священнику о. Александру Шмеману, *Православная Русь*, 15–16; 17; 18; 19; 1949, 8–10; 7–8; 7–9; 3–6.
- Нивьер А. *Православные священнослужители, богословы и церковные деятели русской эмиграции в западной и центральной Европе (1920–1995)* — биографический справочник, Москва — Париж, 2007.
- Николаев К. Правовое положение Православной Церкви народа русского в разсеянии сущаго, *Церковная жизнь*, 5, 1934, 74–90.
- Польский М. *Каноническое положение высшей церковной власти в СССР и за границей*, Джорданвилль, 1948.
- Польский М. *Очерк положения Русского Экзархата Вселенской юрисдикции*, Jordanville, 1952.
- Савва (Тутунов) иером. Церковно-правовые основания существования „Парижской митрополии“ в 1921–1946 годах, *Церковно-исторический вестник*, 11–12, 2005–2006, 104–113.
- Софроний иером. Единство Церкви по образу единства Святой Троицы — православная триадология как основа православной экклезиологии, *Церковный вестник Западно-Европейского Православного Русского Экзархата*, 2–3, Париж, 1950, 8–33.
- Троицкий С. В. О юрисдикции Константинопольского Патриарха вне границ автокефальных церквей, *Русская мысль*, июнь-август, 1923, 354–362.
- Троицкий С. В. *Црквена јурисдикција над православном дијаспором*, Ср. Карловци, 1932.
- Троицкий С. В. К вопросу о правах Константинопольского Патриарха, *Голос Литовской епархии*, 4–5, 1934, 35–39.
- Троицкий С. В. Папистическая стремления у греков, *Архив за њравне и друшћивене науке*, зборник др. 93, Београд, 1935, 29–35.
- Троицкий С. В. *Правовое положение Русской Церкви в Югославии*, Белград, 1940.
- Троицкий С. В. О границах распространения права власти Константинопольской патриархии на „диаспору“, *Журнал Московской Патриархии*, 11, 1947, 34–45.
- Троицкий С. В. Где и в чем главная опасность, *Журнал Московской Патриархии*, 12, 1947, 31–42.
- Троицкий С. В. По поводу неудачной защиты ложной теории, *Журнал Московской Патриархии*, 12, 1949, 29–40.
- Троицкий С. В. Будем вместе бороться с опасностью, *Журнал Московской Патриархии*, 2, 1950, 36–50.
- Троицкий С. В. Экклезиология парижского раскола, *Вестник Русского Западно-Европейского Патриаршего Экзархата*, 7–8, 1951, 2–25.
- Троицкий С. В. О смысле 9-ого и 17-ого канонов Халкидонского Собора, *Журнал Московской Патриархии*, 2, 1961, 57–65.
- Шмеман А. Церковь, эмиграция, национальность, *Церковный вестник Западно-Европейского Православного Русского Экзархата*, 10, Париж, 1948, (коришћено издање: Шмеман А. *Собрание статей*, Москва, 2009, 309–313).
- Шмеман А. Церковь и церковное устройство — по поводу книги прот. Польского „Каноническое положение высшей церковной власти в СССР и за границей“, *Церковный вестник Западно-Европейского Православного Русского Экзархата*, 15; 17; 19, Париж, 1949 (коришћено издање: Шмеман А. *Собрание статей*, Москва, 2009, 314–336).
- Шмеман А. Спор о Церкви, *Церковный вестник (ЗЕПРЭ)*, 2 (23), 1950 (коришћено издање Шмеман А. *Собрание статей*, 337–345).
- Шмеман А. О „неопапизме“, *Церковный вестник Западно-Европейского Православного Русского Экзархата*, 5 (26), Париж, 1950, (коришћено издање: Шмеман А. *Собрание статей*, Москва, 2009, 346–353).
- Шмеман А. Эпилог, *Церковный вестник (ЗЕПРЭ)*, 5 (38), 1952 (коришћено издање Шмеман А. *Собрание статей*, 374–378).
- Шмеман А. У трагању за коријењем америчке буре — неколико мисли о аутокефалији, црквеном предању и еклисиологији, превод Амфилохије (Радовић), *Теолошки њоїледи*, 4, 1974, 236–257.